

FTAMP 03.20

БАТЫСТАН ШЫҚҚАН ТҮҢҒЫШ ӘЙЕЛ ДӘРІГЕР – АҚҚАҒАЗ ДОСЖАНОВА

Ерке Конбай¹, Айдын Ж. Әбденов²

¹ Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті (Семей, Қазақстан)

² Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті (Ақтөбе, Қазақстан)

E-mail: ¹erke.konbai@zhubanov.edu.kz, ²aidyn_617@mail.ru

 ¹<https://orcid.org/0009-0003-2678-945X>

 ²<https://orcid.org/0000-0003-1271-4265>

Аннотация. Ақтөбе өңірінде туған дарынды, білікті дәрігер Аққағаз Досжанова ХХ ғасырдың бастапқы ширегінде қазақ халқының медицина саласына зор үлес қосқан тұлға. Кеңес үкіметінің қиын қыстау кезінде жасөспірім қыз Орынбор қыздар гимназиясын үздік аяқтап, Мәскеу медицина курсына жолдама алады. Аққағаздың Мәскеуден білім алуына себепкер болған ағасы Сағындық Досжанов туралы Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейінің қорында сақталған құжаттар алынып, сараланады. Осы музей қорындағы Аққағаз бен ағасы Сағындық туралы жиналған құжаттар мақаланың негізі болып табылады. Аққағаздың дәрігерлік қызметінің шарықтауы 1921-1922 жылдардағы Батыс өңірін жайлаған аштықпен тура келеді. Сол жылдардағы табиғи апаттан егін шықпай, Батыстағы губерниялары мен уездердегі балалардың халі аса ауыр болды. Орталық балалар комиссиясы жұмысын 1921 жылы 16 шілдеден бастады. Панасыз қалған балаларды қамқорлыққа алу, балалар үйіне орналастыру жұмыстарын ұйымдастырады. Зайыбы А.Ершин мұғалімдер семинариясын аяқтау мақсатында Орынборға келіп, оқып жүріп, Ташкент қалалық оқу-білім жанындағы балалар үйлері мен интернаттар үйінің меңгерушісі қызметіне тағайындалады. Ерлі-зайыптылардың тағдыры осы жерде қауышады. А.Досжанова жұқпалы ауруларға шалдыққан, ашыққан әйелдер мен балаларды емдеп қана қоймай, газет беттеріне тұрмыстық гигиена, сақтық шараларына қатысты мақалалар шығарды. Қоғамдық жұмыстарда Аққағаз елдегі саяси өмірдің «Алаш» үкіметінің басшыларымен бірге ірі қалалардағы жасырын барлау қызметтерін атқарғандығы туралы естеліктер ашылады. Отбасындағы Аққағаздың аяулы ана, сүйікті жар бейнесін ашуға жұбайы Ә.Ершиннің музей қорында сақталған естеліктері негіз болады.

Кілт сөздер. Аққағаз Досжанова; тұңғыш әйел дәрігер; Ташкент; панасыз балалар; ХХ ғасыр 20-30 жылдар; Алаш; Сағындық Досжанов.

Кіріспе

ХХ ғасырдың 20-30 жылдары Кеңестік Қазақстан үшін ең қиын кезеңдер болды. Ел болашағы үшін күресіп, жан берген алаштықтар, ашаршылықтан қалжыраған жас өспірімдерді емдеу, тамақтандыруда зор үлес қосқан ақ халатты абзал жандар саусақпен санарлық. Көшеде үйсіз, күйсіз қалған балаларды аман алып қалу үшін, елдің әр аймағында балалар үйі, патронаттық отбасылар құрыла бастады. Елдің экономикалық жағдайының тәлтіректеп тұрған уақытына панасыз балаларды аман алып қалуда Самарканд, Бұхара, Түркістан сияқты жылы жақтарға санитарлық пойыздармен жөнелтіліп отырған. Осы Түркістан өлкесінде педиатр-дәрігер қызметін атқарған Батыстан шыққан тұңғыш әйел дәрігер Аққағаз Досжанова ғылыми зерттеудің өзегі болып табылады. Азамат соғысы жылдарында елімізде панасыз қалған балаларды интернаттар мен балалар үйіне орналастыру қызу қолға алынады. Аққағаз осы жұмыстың басы-қасында болады. Халық денсаулығы мен ұлтының тағдыры үшін жастайынан саяси істерге араласқан Алаш қозғалысының күрескер тұлғалардың бірі, бүкіл шығыс халықтарының әйелдері арасында САГУ-дің медицина факультетін бітірген әйел дәрігер –

Аққағаз Досжанова. «1922 жылы осы оқуын бітіргенде сол кездегі қазақтың бүкіл бетке ұстар қайраткерлері жиналып, ұлан-асыр той жасап, тойды ғұлама жазушы М.Әуезовтің өзі басқаруы да А.Досжанованың бейнесін сомдай түсетін куәнің бір ғана белгісі дер едік», - деп жазды Ж.Қаңтарбаев «Қазақ әдебиеті» газетінде (1993 ж. шілде).

Материалдар мен әдістер

Ғылымдағы «тарихи тұлғатану» термині ресми түрде жариялағандықтан, өз заманының биік тұлғасы А.Досжанованың тарихын зерттеу, оның қызметтегі кәсібилігі, ой-интелектісімен, шығармашылығын, медицина саласына қосқан үлесін саралай отырып, зерделеу, тағылымдық жақтарын ашып көрсету зерттеудің міндеттері болып табылады. Мақаланы жазуда нормативтік-құқықтық құжаттардың қатарында КСРО мен ҚазақКСР-де қабылданған бірқатар қаулылар пайдаланылады. Кейіпкерлердің іс-қағаз, эго-құжаттары, баспасөз беттеріндегі материалдар мен естеліктер деректік базасы қолданылады. Түркістан Республикасының Халық Кеңесі Комиссарларының 14.12.1922 жылғы №238 қаулысында А.Досжановаға 100 сом көлемінде сыйақы берілгені және ОАМУ-де білім алатын шығыс қыздарының білім алуына себеп болған. Дәрігер, педагогтардың жетіспеушілігін Ташкентте ашылған оқу орындарының түлектері толтырды. Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейінің құрында сақталған жеке құжаттар тарихилық, объективтілік әдістер қолданылып, талданды. Эго-құжаттар А.Досжанованың сол кездегі куәгерлердің көзқарасы арқылы көріп, тануға мүмкіндік берді. Зайыбы А.Ершиннің, құрбысы З.Умидованың тағы басқа кейіпкерлердің ашаршылық пен дәрігерлер қызметінің ауыртпалығын көтеріп, өз көзімен көрген, маңызды оқиғалары мақалада құжат ретінде қолданылды. Естеліктер дәрігер Аққағаздың кеңестік жұмыс күндерін, шынайы өмірін көрсетеді. Мерзімді басылымдардағы А.Досжанова туралы жазылған мақалалар оның әйел мен бала өміріндегі қызметін айқындайды.

Мақалаға Ақтөбе облыстық мемлекеттік архивінің (АОМА) қорынан материалдар қолданысқа алынды.

Талқылау

Аққағаз Досжанова туралы алғашқы дерек 1913 жылы «Айқап» журналында жарияланғаны туралы қоғамдық-саяси, әлеуметтік-рухани «Үш таған» журналында Б.Молдиннің мақаласында былай ақпар береді. Ол газетте Орынбор гимназиясын үздік бітірген қазақ қызы Аққағаз Досжанова жөнінде көптеген мәліметтер келтіреді. А.Досжанова мен бірге Гулайым Байгурина, Рахима Габдилкалықызы білім алған делінген (Б.Молдин, 2019:142).

Аққағаз Досжанова туралы жазылған мақалалар, зерттеулер аз емес. 1922 жылы 20 желтоқсанда «Правда» газетінде «О первой женщине-киргизке» атты мақала жарияланды. 1967 жылы «Наука и жизнь» журналының 9-санында сол мақала қайта басылып шығады. Мақалада қазақ қызының оқудағы жетістіктері сөз болады (Әлжанов, 2007:106). 1974 жылы «Қазақстан» баспасынан Жібек Қаңтарбаеваның «Аққағаз Досжанова» туралы кітабы жарық көрді. Сонымен қатар қазақ энциклопедиясында қысқаша мәлімет берілген. 1993 жылы №6 «Ақиқат» журналында Рахима Сыздыққызының «Қазақтың қайраткер қыздары» атты мақаласында А.Досжанованың әкесі Досжанов Омар туралы естеліктер жарияланған. Кейін 2015 жылы Ақтөбе облысының әкімдігі, Ақтөбе облысының мәдениет, мұрағаттар мен құжаттар басқармасы, облыстық тарихи-өлкетану музейінің редакциялық кеңесінің шешімімен еліміздің тарихында өшпес жарқын із қалдырған, жерлестерімізге арналған Ақтөбе аймағының тарихи қайраткерлерінің өмірі мен қалдырған ізгі істерін таныстыру мақсатында «Ақтөбе аймағының тарихи тұлғалары» атты ұжымдық энциклопедия шықты. Онда Аққағаз Досжанованың өмірі мен қызметі зерттеліп, сараланып көрсетіледі.

Ақтөбелік музейтанушы, этнограф Р.Ильясованың «Арулар-аналар, даналар» деген еңбегінде Орынбор мемлекеттік архивіндегі деректерде (№131 іс, 85 парағында), 1911-1912 жылдары Орынбор гимназиясында Аққағаз Досжановамен бірге басқа да қазақ қыздарының оқығанды жазылған. Шақабай Қарабаева, Хұсни Қарабаева екеуі 1-3 кластарға, ал Халима

Бағымбаева, Аққағаз Досжанова, Мария Қаратаева бірден 7 қосымша класқа алынады. Бұл соңғы үшеуінің білім дәрежесінің жоғары бағаланғандығының нәтижесі. Гимназияда Аққағазға үлгілі мінездеме мен арифметика пәнінің мұғалімінің куәлігі тапсырылады. Куәліктің көшірмесі Орынбор архивіндегі №173 қағаздар тобынан алынды. Содан кейін ол Бөрте болысында мұғалімдік қызметін атқарады (Р.Ильясова, 2003:85).

Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейінің қорында А.Досжанованың Орынбор гимназиясын үздік бітіргені жөнінде, 1914 жылы Орынбор оқу округінің қазақ қызына берген алғашқы куәліктің көшірме суреті сақталған. Бірақ сапасы өте нашар, «Ақтөбе аймағының тарихи тұлғалары» атты ұжымдық энциклопедияда жарияланған (Ақтөбе аймағының тарихи тұлғалары, 2015:186).

Бұл жайлы сол кездегі «Оренбургский Вестник» газеті арнайы мақала жасап, гимназияда озат оқыған, алғашқы қазақ қызының жетістігін ерекше мақтанышпен жазады. Себебі, сол кезеңдегі қоғамдық түсінікте қазақ қыздарының мектепке баруы, білімге ұмтылуы сирек құбылыс саналған. Машһүр Жүсіп «Қазақтың қаздай қалқыған еркін дәурені өткеннен кейін, указной молда, орыстың солдатынан қашқан ноғайлар, Бұхардан келген молдалар, діни миссионерлер қазақтың тұнық діни санасын өзгертіп, содан қазақтар әйелге ер азаматпен тең деп қарамай, оқуға, білім алуға рұқсат бермеді» деп айтады, сол заманда Аққағаз Досжанова сияқты оқыған қазақ қыздарының білім алуы, қазақ қоғамы үшін символдық мәні бар жаңалық болды.

Нәтиже

Аққағаз Досжанова 1893 жылы 21 мамыр күні Орынбор губерниясына қарасты Торғай облысы, Ақтөбе уезінің бесінші ауылында (қазіргі Ақтөбе облысы, Мәртөк ауданы, Бөрте ауылы) дүниесі ашады (Энциклопедия, 2015). Ол туралы 1993 жылы «Ақиқат» журналының №6 номерінде филология ғылымының кандидаты Р.Сыздыққызы «Қазақтың қайраткер қыздары» деген мақаласында былай келтірген: Аққағаздың әкесін халық «Батыр Омар», «шәйіт Омар» деп атаған. Аты ерлігімен аңызға айналып, кейініректе «сібір Омар» аталып кеткен Омар Досжанов 1857 жылы Торғай облысындағы Қостанай уезіне қарасты Домбар болысының екінші ауылында туған. Қазақстандағы революциялық қозғалысқа, Қостанай уезінде Кеңес үкіметін орнату жолындағы күреске берсене қатысқан революционер. Троицкідегі орыс-қазақ мектебінде білім алған аудармашы, кеңес хатшысы қызметін атқарған. Кейіннен Ташкентке ауысады. Сауатты, әрі шешен ол үстем тап өкілдерінен қаймықпай, олардың қарапайым халыққа жасаған қияметтерін беттеріне басып, батыл әшкерлейді. Бірақ әділдік іздеп, әділетсіздіктің жолында көптеген қиыншылықтарға жолығады. Үстем тап өкілдерінің қолына түседі. Ол жайлы «Қазақ Советтік Энциклопедиясының» 4-томында былай жазылған: «Бір байдың тағылық қорлығына шыдап, өлім тырнағында жатқан әйелге араша түсіп, құтқарғаны үшін қала басшылары Досжановты нақақтан – нақақ Сібірге қаторғаға айдайды». 1910 жылы елге оралған Омарға тыныш өмір сүруіне мүмкіндік бермейді. 1912 жылы Омар Досжанов Қостанай түрмесіне қайта қамалады. Енді оны «шариғатқа бағынбады, бүкіл Русьдің императорына тіл тигізді» деп айыптайды. Қазан революциясы қарсаңында Омар Досжановқа бостандық беріліп, ол 1918 жылы қаңтарда Қостанай уездік Кеңес Атқару Комитетінің мүшесі және Соғыс-революциялық трибуналдың төрағасы болып сайланады. Бұл уақытта уақытша контрреволюциялық үкімет орнаған болатын. Досжанов қаза табады. Аққағаз өз жазбаларында әкесі туралы естелік қалдырады «... Бір күні мен әкемнің өзін қандай сылтаумен зәбірлегені туралы әңгімесін естідім. Әкем түнде қайтып келе жатқанда, жан түншігерлік айғай естиді. Сол дауыс шыққан жаққа қарай барады. Ақ отауға келіп, оның жабағынан сығаласа, мынадай тағылық істің куәсі болады. Ортада жан-жағына жастық тіреп алаған феодал отыр, қолында таяқ, әлденеге риза болғандай күлімдейді. Ал, алдында тақыр жерде, қолы байланған, омырауы жалаңаш тоқалы жатыр. Оның қасында байдың бәйбішесінен туған бес жасар бала кішкентай күшігімен ойнап отыр. Ол күшікті сорлы тоқалдың төсіне апарып салады. Күшік оны жабысып еміп, тілімен жалап жатыр. Бұндай тағылықты естігенмен, көзбен көрмеген Омар үйге кіреді. Отауға кіріп келіп, әйелді арашалап

алады. Бай оның басынан таяқпен салып қалады. Әкемнің денесі зор еді, ол бір соққанда байды шалқасынан түсіреді. Сөйтіп, арашалап алған әйелді ертіп, түн ішінде қашып кетеді. Байлар мен молдалар әйелдің теңдігін қорғағаны үшін, отбасының ісіне араласып, шарифат заңына қарсы келгені үшін каторгаға айдап жібереді. Мен 4 жасқа толғанда, біз елге оралдық. Әкем Сібірде 22 жыл болды. Халық оны содан бері «Сібірдің Омары» деп атайтын болды» (Р.Сыздыққызы, 1993:87-88).

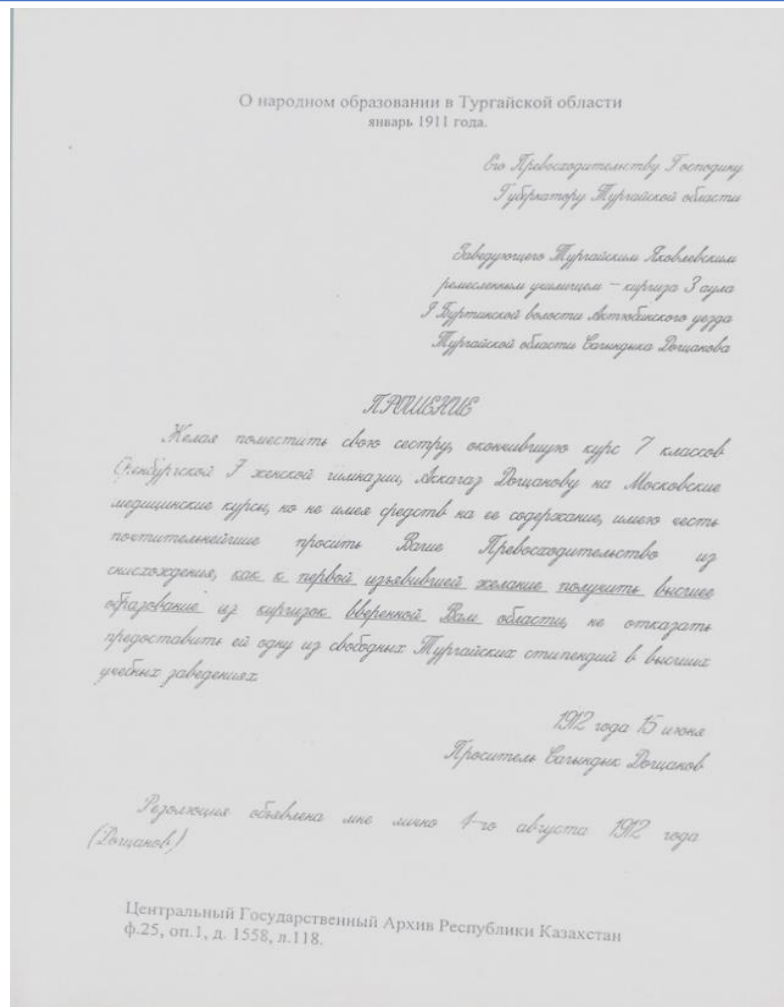
Сібірден оралған соң, Аққағаздың анасы қайтыс болады. Мақала Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейінің материалдар қорында сақталған. Бұл дерек Аққағаздың өз қолынан жазылған естелік болғандықтан, мақала үшін маңызы зор.

Жастайынан жалғыз қалған жас қыздың тәрбиесін Ы.Алтынсариннің өнегесімен осы өлкеде көптеген мектеп ашқан, соңынан оның ағартушылық ісіндегі ізбасары болған ағасы Сағындық Досжановтың бақылауында өтеді. С.Досжанов Ақтөбе облысындағы Ойыл, Қобда, Түзтөбеде, Бөртеде мектеп ашып, бала оқытқан. Сағындық Досжанов Алаш ардақтыларының сабында болған азамат, ол Халел және Жаһанша Досмухаммедовтермен бірге Батыс Алашорданы құруға қатысады. Қазақ Халық комиссарлары Кеңесінің Орталық Атқару комитетінің мүшесі болды. Торғай облыстық халық ағарту комиссары қызметін атқарып, осы облыста 1917 жылдың 2-8 сәуірі мен 20-25 тамызы күндері өткен Ақтөбе қаласында ІІ Торғай облыстық қырғыздардың құрылтайды ұйымдастырушыларының бірі болды. Съездің басшылық қызметінде Мырзағазы Искулов және оның серіктестері Сағындық Досжанов, Ахмет Тұңғанчин, хатшылары Тел Жаманмұрынов, Абдулхамит Жүндібаев жұмыс жасағандығы жазылады. Осы құжаттың көшірмесі Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейінде сақталған. Осындай көзі ашық, көкірегі ояу, ұлтжанды күрескердің тәрбиесі мен тәлімін алған Аққағаздың бағы да айқын еді. Сағындық қарындасын мектепке беріп, қазақ даласында кенжелеп қалған дәрігер мамандығын таңдауға да ағасының тікелей ықпалы болды деп айта аламыз. Екі кластық орыс-қазақ мектебін бітірген Аққағаз ағасының ұйғарымымен Орынбордағы әйелдер гимназиясына оқуға барады.

Ауыр материалдық жағдайға қарамастан, кезіккен қиындықтарды жеңіп, Мәскеудегі Жоғары медициналық курсқа түседі. Мәскеуге бағыт алған қазақ қызының бұл талпынысы, сол заманда ерлікпен пара-пар саналды. Қазақ балаларының көбінде Мәскеу тұрмақ өз елінде оқуға мүмкіндігі жоқ болатын, дарынды Аққағаз осы сынақты сүрінбей өтеді. Аталған музей экспозициясында Сағындық Досжановтың 1912 жылы 15 маусымда Торғай облысының губернаторына жазған өтініш хатының көшірмесі бар. Хатта: «Жеті кластық Орынбор қыздар гимназиясын бітірген өзімнің қарындасым А.Досжанованы Мәскеу Жоғары медициналық курсына түсіру үшін өтініш етемін, алайда оны қамтамасыз етуге жағдайымның келмеуіне байланысты және сіздің қарамағыңыздағы қырғыздардан бірінші болып жоғары білім алуға ниет білдіруіне байланысты, оған жоғары оқу орындарына арналған Торғайлық бос стипендиялық орын беруіңізге қолдау білдіруіңізді, Жоғары мәртебелі Сізден кешіріммен, ибалы түрде сұрауды дәреже тұтамын» - деп жазылған. Аққағаздың ағасы С.Досжановтың жасаған талпыныстарын ерекше бағалап, сол кезеңдегі көзі ашық, оқыған азаматтың ір-әрекеті деп бағалауға болады.

Мәскеу қаласында 4 жыл білім ала жүріп, саяси өмірге белсене араласады. Мәселен, 1917 жылы Мәскеудегі Татар слободасындағы медреседе қазақ зиялылары ұйымдастырған бас қосуға қатысып, мұсылман елдерінің азаттығы туралы арнайы баяндама жасайды. Мәскеудегі белгілі қоғам қайраткерлерінің ақыл кеңесімен сол 1-8 мамыры аралығында Бүкілресейлік мұсылмандар съезіне қатысып, биік мінберден мұсылман әйелдерінің мұң-мұқтажын жоқтап сөз сөйлеп, төрт делегаттың бірі болып сайланады. Осында оқыған жылдар оның өмірі мен көзқарасына үлкен өзгерістер әкеледі.

Сурет 1. С.Досжановтың қарындасын Мәскеу медицина курсына қабылдау туралы өтініші.
Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейінің(АОТӨМ) қорынан алынды

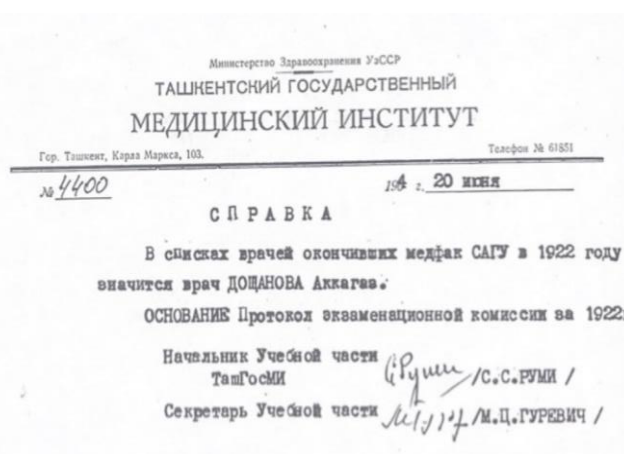
Ірі қоғамдық шараларға қатысып жүріп Аққағаз Досжанова өз денсаулығына қарамаған сияқты. Жолдастарының көмегімен клиникаға түсіп, сол кездегі атакты дәрігер, профессор Д.Д.Плетневта емделгенмен де, ауруынан айыға алмай 1918 жылы күзде денсаулығына байланысты Мәскеудегі фельдшерлер курсын тастап, тез арада «Қайырымды медбике» куәлігін иеленіп елге қайтады. Елге қайтар жолда ақтардың тұтқына түсіп, таныстарының арқасынада тұтқыннан босайды. Жайлауда құнарлы тамақ ішіп, тынығып алған арманшыл Аққағаз әрекетсіз отырмай, білім алуға талпынып 1,5 жылдан кейін Мәскеуге қайта оралады.

Бала кезінен білімге құштар, іздемпаз, белсенді төрт тілді еркін меңгерген Аққағаз Досжанова Мәскеу өмірінің саяси және қоғамдық тынысына тез араласады. Бұл бірінші дүниежүзілік соғыс басталып, Ресейдің аса бір күйзеліске ұшырап тұрған кезі. Төңкерістің толқулы күндері Татар қонысында шығыстық студенттер арасында теңдік пен еркіндік, шығыс әйелдерінің теңдігі туралы дәрістер оқып, жұмысын оқумен бірге алып жүреді. Мәскеудегі татар студенттері қоғамының белсенді мүшесі болды. 1917 жылы ақпан айында Мәскеудің татар слободкасындағы медреседе бұрата халықтардың патша үкіметі езгісінен азат етілгені туралы орыс тілінде баяндама жасап, Мәскеудегі мұсылман жастарының көшбасшыларының біріне айналады.

Медициналық курста білім алатын қыздар әскери қызмет атқаруға міндетті болғандықтан, жаралы әскерлерге алғашқы жәрдем көрсету, жаралылар тиелген эшелондарға күтуші ретінде кезекшілік ету қызметтерін атқарады. Ол бір шеті Польша, екінші шеті Томскіге дейін баратын жаралылар тиелген эшелондарда жұмыс жасады. Науқастармен бірге госпитальді Томск қаласына ауыстырған кезде Томск университетінің медицина факультетіне

түскісі келеді, алайда сол кездегі жазылмаған заң бойынша жат жерліктерге, онымен қоса ауқатты әулеттен шықпағандарға университет есіктері жабық еді. Дегенмен, Аққағаздың бағына орай медицина факультеті студенттерінің майданға алынуы нәтижесінде Томск университетінде студенттер қатары сиреп қалған кезін пайдаланып оқуға түседі. Оның жоғарғы әйелдер курсының фельдшерлік факультетін бітіргені ескеріліп, 2-ші курсына қабылданады. 4 курс бітіргендер тәжірибеден өту міндет болғандықтан, құрбысы Таным Сабатаеваға еріп Семей облысының Абай ауылына келеді. Тәжірибе алудың аяғы, сол кездегі ашаршылықтың салдарынан елде өршіп тұрған жұқпалы аурумен күресу науқанына қатысуға ұласады. Ол азып-тозып бара жатқан елдің жағдайына басқаша қарайды.

Практикасын аяқтаған дәрігер Аққағаз Досжанова Томскке қайтпайды. Сол уақытта ұлт азаматтарының білім алуы үшін Ташкентте Орта Азия мемлекеттік университеті (САГУ) ашылады. Хабарды естігін Аққағаз 1921 жылы күзінде Ташкентке барады. Медицина бөлімінің 5-ші курсына оқып жүріп, қалалық акушер-гинекология клиникасында ординатор қызметін атқарады. Өкпе, оба індеті мен малярия секілді аурулармен күреседі.

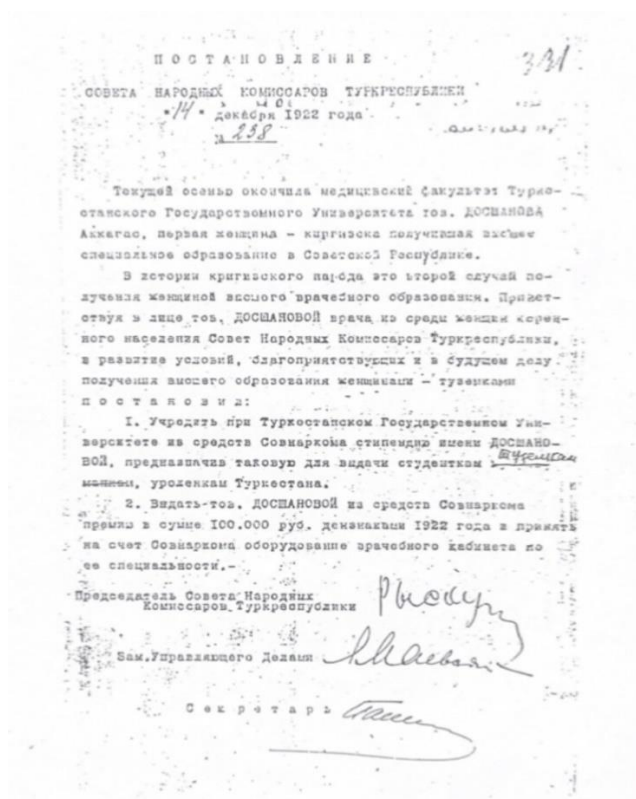

Сурет 2. С.Досжановтың Ташкент мемлекеттік медицина институтын бітіргендегі туралы анықтама (АОТӨМ) қорынан алынды)

1919 жылы РКП (б) ОК саяси бюросының өкілі В.Куйбышев губернаторлар мен патшалардың үйлері мен саяжайларын қараусыз, панасыз қалған балаларға, жетімдерге, балалар үйінің қарамағына беру мақсатында тәркіленсін деген жарлық береді. Барлық елдегі сауатты қазақтар мен мұғалімдер осы жұмысқа жұмылдырады (Ақтөбе аймағының тарихи тұлғалары, 2015:184).

А.Ершиннің естелігінде 1919 жылдан бастап 1920 жылдың күзіне дейін Ташкент қаласында 200-250 адамдық (панасыз балалар) 8-10 интернат-балалар үйін ұйымдастырады. Тез арада оқытушылар/тәрбиешілер құрамы жасақталып, 1920 жылы 7 қарашада Ташкентте 2000 адамдық шерулер ұйымдастыруға интернат балаларын бір үлгіде киіндіріп сапқа тұрғызуға күш салады (АОТӨМ қоры материалдары). 1921 жылы тамыз, қыркүйек айларында жарияланған №33,193,243,249 нұсқаулар мен 1922 жылы 13 наурыздағы «Әйелдер бөлімі өкілдерінің балалар өмірін жақсарту жұмысына басшылық ету туралы» №585 нұсқау бойынша Аққағаз Досжанова ұйымдастыру жұмыстарының қайнаған ортасынан табылды. Оның еңбегін халық ғана емес, республика басшылары да жоғары бағаланған. Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейінің қорында Халық комиссарлар Кеңесінің 1922 жылғы 14 желтоқсандағы Қаулысының көшірмесі сақталған. Түркістан Республикасының Халық Кеңесі Комиссарларының төрағасы Т.Рысқұлов қол қойған қаулыда А.Досжановаға 100 сом көлемінде сыйақы берілгені және ОАМУ-де білім алатын шығыс қыздарына А.Досжанова атындағы шәкіртақы тағайындалғаны айтылған. Бұл А.Досжанова атындағы шәкіртақы тағайындауы, үлкен еңбегінің жемісі деп бағаланғаны. 1925-1926 жылдары А.Досжанованы паналап, медицина факультетіне оқуға түсуге біраз қыздар барған. Олар дәрігер-педагог

Дамеш Ермекова (Т.Жүргеневтің әйелі), тұңғыш қазақ эпидемиологы Зинеп Мұхамедиярқызы Тұңғашина. Зинеп анасының айтуымен Аққағазды іздеп келіп, қамқорлығында болып, білім алады. Зинеп Аққағазды өте сезімтал, мейірімді жан екенін еске алып, үнемі айтып отырады (Р.Ильясова, 2003:87).

Сурет 3. Түркістан мемлекеттік университетін бітіргендігі, 100 мың сыйақы дайындау туралы шешімнің көшірмесі. (АОТӨМ қорынан алынды)

Аққағаздың қазақ қыздарының ішіндегі алғашқы медициналық жоғары білімді маман болғандықтан, сол кездегі Түркістанның Орталық Атқару Комитеті дәрігерлік кабинет жабдықтайды. 10 мың стерлинг құны бар Англиядан хирургиялық құралдар алдырады. Аққағаздың зайыбы өз естелігінде осы кезеңді былай еске алады, «...оларға жоғары сападағы медициналық құралдар (хирургиялық пышақтар, қайшылар және скальпель т.б) бөлінген (А.Ершин естелігі, 1965). А.Досжанованың САГУ-дың медицина факультетін шығыстың тұңғыш қызының бітіруін алаш зиялыларымен бірге тойлап өтеді. Той Түркістан Республикасының Атқару Комитетінің орынбасары Сұлтанбек Қожановтың үйінде өтеді. Осы мәжілісте заманымыздың құлама ғалымы М.Әуезов құттықтай отырып, А.Досжанова атындағы дербес стипендия тағайындауы өте орынды және лайықты шешім деп қабылдайды. Жиынға қазақ зиялылары мен қатар Түркістан Республикасының жауапты қызметкерлері Тұрар Рысқұлов, Сұлтанбек Қожанов, Әшім Омаров, Санжар Аспендияров, Біләл Сулиев, Сегізбай Айзунов, Нәзір Төрекұлов, Мұхамбетжан Тынышбаев ақын жазушылардан Әубәкір Диваев, Қайролла Қаратаев, Мағжан Жұмабаев, Мұхтар Әуезов болса, дәрігерлерден Халел Досмұхамбетов, Әлжан Байгурын, Мағрипа Қойайдарова, Мадина Хасимова, адвокаттар Серікбай Ақойов, Жүніс Қиқов қатысыпты (Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музей қоры материалдары). Бұл фото сол кездегі Аққағаз Досжанованың замандастары арасында, елдің саяси деңгейінде беделінің биік болғандығының айғақтайды.

Сурет 4. ОАМУ-ін бітірген қазақ зиялылары. Ташкент 1922ж. А.Досжанова ортасында.
(АОТӨМ қорынан алынды)

Т.Рысқұлбеков басқарған үкімет дәрігерлік бөлімшелердің жабдықталуына баса назар аударады. Аққағаздың жұбайы әрі елдегі панасыз балалармен, жастармен жұмыс барысындағы әріптесі Әлімгерей Ершинмен бірге жетімдерге пана болып, күндіз-түні еңбек етеді. Жетім балалардың үйлерін жиі аралап, олардың жағдайынын жақсартуда көп күш салады. Санитарлық тазалықты қадағалау, әйелдердің күтімі, жас сәбидің өмірін сақтау т.б. тақырыптарға дәрістер оқып, газет-журналдарға мақала жазады.

Аққағаз Досжанованың курстасы Өзбекстан Республикасының медицина ғылымына еңбегі сіңген қайраткері, медицина ғылым академиясының корреспондент мүшесі Зульфия Умидова оның оқып жүріп жұмыс жасағанын, қаладағы жалғыз перзентхана бөлімін басқарғанын айта келіп, мынадай естелік қалдырады «... 1920 жылдары ұзаққа созылған азаматсоғысының салдарынан халық шешек, оба ауруларынан апатқа ұшырып жатты. Ол сол кезде Орынбор, Жизак, Самарканд, Бұхара қалаларынан жиналған панасыз балаларға қамқор болды. 1-ші Дүниежүзілік соғыстан кейінгі уақытта еліміздің түкпір-түкпіріндегі жетім қалған панасыз балаларды емдеп, жинап, оларды интернат үйлеріне орналастырып, үкімет қамқорлығына өтуіне белсене араласты. Аққағаз құрбыларымен бірге күн демей, түн демей медициналық жәрдем беріп, адам жанына арашасы болды» (Б.Сарсембина, 2009). Мемлекеттік маңызы зор балалар панасыздығын жою шаралары жастардың жалынды жетекшісі Ғани Мұратбаевтың басшылығымен және қызу қатысуымен өтеп жатты. Жас дәрігердің өз жұмысына деген тиянақтылығы мен жауапкершілігінің жоғары екендігін және жүрегінің кеңдігін айқындап тұр. А.Досжанованың өткір тілді, сөйлегенде өз ойын нақты, кейде мақалдатып тапқырлықпен жеткізетіндігін зайыбы А.Ершин өз естелігінде жазады (АОТӨМ қоры материалдары).

Сонымен қатар, 1917 жылы мамыр айында Мәскеуде өткен мұсылмандар съезіне Шығыс әйелдері атынан Аққағаз делегат болып қатысады. Съезге қатысушылар естелігінде Аққағаз Досжанованың сұлулығы мен сыпайлығына, сауаттылығына таң қалғандығы туралы келтіріледі. 1918-1919 жылдары саяси өмірге араласқан Аққағаз туралы мәліметтер еш жерде берілмейді. Ол көбіне Мәскеу және Томск қалаларында саяси белсенділік танып жүрген.

Патшалық Ресей бодандығындағы мұсылман елдерінің зиялыларымен етене араласып, таныс болуы, жас маманға жауапты істерді атқару жүктелгенін аңғаруға болады.

Тұңғыш дәрігер қыздың өмірі мен қызметін зерттеушілер, 1918 жылы денсаулығының сыр беруіне байланысты елге қайтып, емделуге мәжбүр болғанын айтады. Сол уақыттағы қазақ зиялылары Ахмет Байтұрсынов, Алихан Бөкейханов, Мұстафа Шоқай, Жаһанша Досмұхамбетов т.б құрған «Алаш» партиясы қазақ елінің автономиялық дербестігін алу жолында күреске шығады. Қазақ зиялылары басқа да ұлттармен біріге отырып, пролетариат диктатурасы толық жеңгенше күрес жүргізеді. Алаш партиясының саяси қызметіне араласқан Аққағаз Досжанова Ақтөбе, Гурьев (Атырау), Хан ордасы, Орал жағына аттанады. Кеңес үкіметінің қылышынан қан тамып тұрған уақытта, зейінді қазақ қызы Орынбордағы орталықтармен етене жұмыс жасап отырады. Хиуа мен Бұхара саяси жағдайларды бақылып, хабар алмасып отырған. 1918-1919 жылдардағы отты оқиғаларға қатысы бар Гүлсім мен Сафия Музафаева сияқты башқұрт, татар қыздарымен қатар қазақ қызы Аққағаздың Шығыс түрік халықтары арасынан шыққан ерекше жан екенін Заки Валиди Тоган мақтанышпен жазады (Қаңтарбаева, 1976:38).

А.Досжанова өз қызметімен ел аралап жүргендігін пайдаланып «Алаш» үкіметінің құпия өкілі ретінде «Алаш» партиясының барлаушысы болып, берілген тапсырмаларды жасырын түрде орындап, байланыс орнатқан көрнекті өкіл болғандығын, Мәскеудегі саяси ахуал жөнінде Әліби Жангелдинге ақпараттарды беріп отырғандығы сөз етіледі (Қаңтарбаева, 1974:36).

Н.Мартыненконың жинақтаған мұрағат құжаттары мен «Алаш орда» съездері жинақтарынан Сағындық пен Аққағаз Досжановтардың «Алаш» партиясының белсенді өкілдері болғандығы айқындалды (Ақтөбе аймағының тарихи тұлғалары, 2015:187)

Жібек Қаңтарбаеваның 1976 жылы жарық көрген «Аққағаз Досжанова» атты еңбегінде 1917 жылғы ақпан төңкерісінен кейін Аққағаз Москвада, Орынборда, Татар слободасындағы медресеге жиналған студент арасында орыс тілінде бүгінгі жағдай ертеңгі жарқын болашақ туралы жасаған баяндамасының түп нұсқасы сақталмағандығын, Аққағаз сондай жастар қозғалысына белсене араласқан деп келтіреді (Ж.Қаңтарбаева, 1976). Дегенмен, оның өскен ортасына, өмір жолына барлай қарасақ, жап-жас қазақ қызының саяси күреске белсене араласқанын көреміз.

1920 жылы жазында Түркістан Республикасы оқу-ағарту комиссариатының нұсқауы бойынша оқытушылар институтының жаңа бітірген Аққағаздың болашақ зайыбы Әлімгерей Ершин Ташкент қалалық оқу-білім жанындағы балалар үйлері мен интернаттар үйінің меңгерушісі болып тағайындалады. Өмірдің осы кезеңдері туралы Аққағаздың зайыбы Әділгерей Ершин былай деп еске алады: «Мен 1918 жылы желтоқсан айында Ташкентке басқа мұғалімдермен бірге семинарияны аяқтау үшін келдім, себебі азамат соғысына байланысты Ақтөбедегі біз оқыған семинария жабылады. Маған Т.Рысқұловтың қолы қойылған мандат беріп, оқуымды аяқтамай Ташкенттегі және шет аймақтардағы барлық мұғалімдер мен сауатты қазақтардың басын қосып, балалар мекемелерінің ұйымдастырушы болып жұмысқа кірістім. 1920 жылы көктемде семинарияны бітіре салысымен Түркістан Халық Кеңесінің комиссарлар төрағасының өкімі негізінде Басқарма мүшесі ретінде таныстырып, мектептер мен интернаттар қауымдастығының бөлімінің меңгерушісі қызметіне тағайындады. Аққағазбен 1921 жылы күзде Ташкентте таныстық. Аққағаз келгенге дейін студенттер мен жұмысшылар болып тату өмір сүрдік. Аққағаз келісімен достығымыз одан сайын нығая түсті, ол жиі студенттік кештер ұйымдастырды. Ол қыздардың арасында, мен ұлдардың арасында үлкені болдым. Бәрі бізді жұптастырып әлек болды. Біз еш мән бере қоймадық. 1921 жылы ашаршылыққа ұшыраған Еділ бойы мен Жайықты Орталық Азияның анағұрлым жақсы тамақтандырылатын аудандарына көшіру және қоныстандыру бойынша Балалар комиссиясының комиссары болдым. 1921-22 жылдары ересектер мен балалар тиелген әр қайсысына 1500-нан кем емес 15 санитарлық пойыздарды алып бардым. Бізді әр станцияда дәрігер, педагогтар күтіп алып, денсаулықтарын тексеріп, жағдайларын қарап отырды. Ташкентте Аққағаз бастаған дәрігерлер тобы мен ұстаздар күтіп тұрды. Олар балаларды мұқият

тексеріп, іріктеу үшін эшелондарды күтіп алды. Ауру балалар мен ашыққандарды анықтап, алғашқы көмек көрсетіп, қажет болған жағдайда ауруханаларға немесе оқшауланған интернаттарға жіберіп, барлығына оларды орналастыруға қажетті қатаң нұсқауларды беріп отырды. Аққағаз Ташкентте педиатр болып тағайындалған соң, бір күнде барлық мектеп-интернаттарды аралап шығатын (ол күнде осындай айналым жасайды). Интернаттағы, көшедегі балалардың көбі қышыма, экзема және басқа да тері ауруларына шалдыққан. Оларды қолдарымен, жылы сөздерімен емдеді. Ташкент мектеп-интернатының көптеген тәрбиеленушілері өздеріне қамқор анадай болған дәрігерін көпке дейін есіне алып, айтып жүретін» (АОТӨМ қоры материалдары). А.Досжанова мен А.Ершинді ортақ айналысқан қызмет жақындастырды деп толық айтуға болады.

А.Досжанова туралы жақсы білген, араласқан, қызметтес болған атақты дәрігер Исакк Иванович Бучацкий «жұмыс бастылығына қарамастан, өзгелердің қамы үшін қызмет етуді, жақсылық, қайырымдылық жасауды жаны жақсы көрді. Өйткені, ол аса адал, ізгі ықыласты, зерделі де сирек адам еді. Сол жылдары өмір ауыртпашылығы өз басына да түсіп жүрсе, еш білдірмеді, шағымданбады» деген естеліктер кездеседі. Сол уақытта панасыз балаларды жинау жөніндегі активтер еліміздің шалғай аудандарындағы ауру әлсіз, жетім балалар тиеген эшалондар келіп жатты. Балаларды ұқыпты да, тез сұрыптап, емханаға, интернаттарға жіберіп отырды.

Жаңа үкіметтің қалыптасу жылдарында жас дәрігер «Степная правда» (11.09.1921ж. №65), «Түркістанда» деген мақаласында жұқпалы аурулардың қауіп төндіріп тұрғанын және бала мен ана денсаулығына қатысты дәрігерлік кеңес беріп отырды. Одан бөлек «Әйел теңдігі», «Абай», «Жас азамат» сияқты журналдарда жазбалары жарияланып тұрды (А.Тайжанов, 2016:95). Бұл отандық медицина емес, қазақ баспасөзінің дамына да үлес қосқанын көрсетеді. Дәрігер Аққағаздың мақалаларының көбі «Әйел теңдігі» журналында шыққан, қазіргі «Қазақ әйелдері» журналының бастауы болып табылады. Яғни, әйел теңдігі мәселесі, қыз-келіншектердің сауаттылығын арттыру, тұрмыстық құқығын қорғау, бала тірбиесіндегі ролін айқындау қызметтерінің басында жүріп, мәселені қозғап отырды. Еуропалық стильдегі медицинаны насихаттады. Педиатрия саласының алғашқы маманы ретінде бала денсаулығының сау болуы үшін қыр-сырын халыққа түсіндірді.

Оның жазу, сызуға деген қабілеті Орынборда жүрген кезден бастап байқалған, өйткені 1914 жылы Орынборда шығып тұрған «Қазақ» газетінің редакциясында М.Дулатовтың жары Ғайнижамал Дулатова, Мұхтар Мурзиннің жары Гүлайым Балғынбаева және Аққағаз Досжанова болатын. Әлеуметтік желіде үшеуінің бірге түскен суреттері соның дәлелі болып табылады. Қазақ журналистикасының алғашқы қарлығаштары деуге әбден болады. Қазіргі ғылыми зерттеулер, оның жазбаларын саралай келе А.Досжанова публицист, журналист деген атаулар береді. Себебі, ол ең алғашқы жазбаларын «Жас азамат» журналында жариялаған (бұл журнал бұрынғы «Қазақ» газетінің жалғасы). Жастарды азаттық рухында тәрбиелеу, патриотизмге баулу, азаттық жолында үлкен күреске дайындау мақсатында тырнақ алды туындылары жарық көрді. Дегенмен, ол дәрігер болғандықтан, көбіне халық денсаулығына байланысты мақалалар жариялаған. Сол кезеңде жұқпалы аурулардың өршіп тұруы, одан сақтану жолдарын жазып, халыққа ой салған. Бүгінгі күнмен өте өзектес мәселені көтерген қазақ қызы.

Ә.Ершин өз естелігінде Аққағаз тұлғасын дәрігер ретінде де, ұстаз ретінде де әңгімелейді. Өз тілімен қоса басқа тілдерді де терең меңгергендігі сонша, әр сөзді анық айтып, жалғау мен екпінді шатастырмайтын. Қазақ тілінде мақалдатып сөйлегенде, біз аңырқап қалатынбыз. Яғни, Аққағаз Досжанованың өз заманындағы тіртуар тұңғыш жоғары білімді дәрігер, ақыл-парасатымен саяси істерге белсене араласқан, Алаш қайраткерлерінің зор құрметіне ие болғанын көрсетеді. Аққағаз ағасы Сағындық Досжановты сыйлап, ұстазы ретінде ерекше құрмет тұтқан. Алғашқы білім алған ұстазы ретінде жылы жүзін еске алып, сабаққа дұрыс дайындық жасамасам, құлағымнан тартып жазалайтын деп күліп отыратын. 1925 жылы отбасын құрып, 1926 жылы дүниеге Шахбаз деген ұлымыз келеді. Ол өз баламызбен қоса С.Досжановтың үш ұлын (Арон, Мухаммед, Әлімғазы) тәрбиелейді. Олар

Ташкенттегі орта мектепті бітіріп, Мәскеуден жоғары білімді агроном, инженер мамандықтарын игереді. Өкініштісі, кейіннен бұл үш жігіт, әр түрлі аурулардан көз жұмады. Денсаулығына байланысты тағы да дүниеге бала әкеле алмайтынын білген балажан Аққағаз, менімен келіспей, жақындарымның Қапиза, Нагима деген қыздарын қарамағына алды. Қыздарға берген тәрбиесі мен білімі басқалар үшін үлгі болды. Бұнымен Аққағаз тоқтамады, менің үлкен ағамның 2 жасар ұлы Ануарбекті (1924 жылғы) ұлым Шахбазға серік болсын деп асырып алғаны туралы естелігінде бөліседі (АОТӨМ қоры материалдары).

Аққағаз Досжанова 1922 жылы алғашқы Түркістандық дәрігерлер съезіне өкіл ретінде барып, ғылыми бас қосуларға белсене араласады. Ол өз баяндамасында ана мен баланы қорғау мәселесіне көп көңіл бөледі. Гинекологиялық ауруханаларда қызмет атқара жүріп, көшеде қалған қараусыз, панасыз балаларды жинап, балалар үйіне орналастырады.

А.Досжанованың зайыбы А.Ершин өздерінің негізгі қызметтері жайлы былай дейді: «менің міндетім Орынбор қаласындағы ашыққан балаларды жинап жағдайы жақсы губернияларға көшіру жөніндегі арнайы нұсқаумен Ташкентке, одан әрі Жизак, Самарқанд, Бұхараға санитарлы пойыздармен жөнелту. 1921-1922 жылдары әр вагонға 1500 адамнан кем дегенде 15 пойыз ілесіп отырды. Олармен бірге Ташкентке дейін барып, интернатқа балаларды іріктеу үшін Ташкентте бір күн аялдаған соң, басқа станцияларға жібереміз. Аққағазбен осы жерде көрісіп, тілдесеміз. Ол келген пойыздағы балалардың денсаулығын тиянақты тексеріп, ауырып келгендерді медициналық бөлімдерге жіберіп отырады».

Осы кезеңдегі панасыз балалардың жылы жақтарға көшірілуі бойынша мынадай құжаттар тіркелген. 1921 жылы 22-28 қараша арасында Ақтөбенің балалар үйі мен интернаттарынан 7-14 жас аралығындағы Самарқандқа – 332, Ташкентке – 224 бала жіберілген (Ақтөбе облыстық мемлекеттік архиві (АОМА) 59-қ.,1-т. 17-іс. 213,217-пп). Ал, 16-29 желтоқсанда 3-15 жас аралығындағы 229 бала (Темірден – 60, Ақбұлақтан – 169) Самарқанд және Түркістан Республикаларына санитарлы пойыздармен жөнелтіліп отырған (АОМА.59-қ.,1-т. 17-іс.221,222-пп). Қазақстанның түкпір-түкпірінен осындай балалар тиелген санитарлық пойыздар көптеп келіп жатты. Сол уақыттағы маман тапшылығына қарамастан, дәрігерлер мен тәрбиеші-педагогтар өз міндеттерін үлкен жауапкершілікпен орындап отырды. Бұл тек Ақтөбе бойынша ғана жөнелтілген балалар туралы дерек, басқа да елдің түкпірінен мындаған балалар мен әйелдер бар екені тарихтан белгілі.

Сонымен қатар, Аққағаз қазақ қыздар оқуға тартқан бірінші ағартушы қыз. Ол туралы шәкірті ҚазҰУ-нің химия факультетінің негізін қалаған Б.А.Бірімжанов: «балалық шағымдағы алғашқы ұстазым еді» деп еске алады. Аққағаздың архив мұрасын зерттей келе оның ағартушылық, дәрігерлік қызметпен қатар саяси қызметті қоса атқарғаны анықталды. Аққағаз Досжанова туралы ғылыми толық зерттеу жүргізген «Аққағаз Досжанова» очеркінің авторы Ж.Қаңтарбаева көп жеке деректерінің жоғалғандығын, кей жылдарды қандай қызметтерге араласқандығы туралы ақпарлардың жойылғандығын алға тартады. Яғни, Кеңес үкіметі саясатының кейбір тұстарын байқауға болады. А.Досжанованың атқарған тікелей маңызды жұмысы көшеде қалған ашаршылық құрбандарының, панасыз балалардың тағдыры болды. Архивтерде 1921-22 жылғы аштық құрбандары, табиғи апаттан панасыз қалған балалар тағдыры туралы деректердің кейбір тұстарын құрастыра алмай жатамыз. Олда Кеңес үкіметі саясатының жемісі.

1930 жылы, кейбір деректерде 1931 жылы Аққағаз отбасымен Ташкенттен Алматыға көшіп келіп, №1 қалалық ауруханада дәрігер-гинеколог қызметін жалғастырады. Бұл кезең қазақ даласына келген ұлы нәубет ашаршылық жылдары, 2 миллионнан аса қазақтың өмірін қиған, аштық тұсында Аққағаз бар күшін адамдарды құтқаруға сарп етті. Аққағаздың өмірі елдің қалыптасуындағы ауыр жағдайда өтті. Елді жайлаған жұқпалы безгек ауруының алдын алуға, ауырған жандарды құтқаруда мол еңбек етеді. Бұл кезең Аққағаз Досжанованың бұрынғы ауруын қайта қоздырып, ашаршылық, жоқшылық оның денсаулығына қатты зиянын тигізді. 1932 жылы 21 қаңтарда білікті дәрігер, аяулы ана, сүйікті жар өмірімен қоштасты.

А.Досжанованың тұлғасын қайта жаңғырту мақсатында көптеген зерттеулер мен мемлекеттік органдарға сұраныс-хаттар түсірудің арқасында тұңғыш дәрігердің еңбегі

ақталып, есімі жария етіледі.

Аққағаз Досжанованың құрметіне 2016 жылы 17 маусым күні Ақтөбе қаласының орталығындағы көшелердің біріне қазақ қыздары арасынан шыққан тұңғыш жоғары білімді дәрігер, қоғам қайраткері Аққағаз Досжанованың есімі берілді. Осы көше бойына орналасқан М.Оспанов атындағы Батыс Қазақстан мемлекеттік медицина университетінің Студенттер кешені алдына Аққағаз Досжанованың ескерткіші орнатылды. Салтанатты жиынға Аққағаз Досжанованың ұрпақтары қатысты.

Қорытынды

Аққағаз Досжанова ХХ ғасырдың басындағы қиын-қыстау заманда, білімділігі, қайсарлығы мен жігерлігін таныта білген мықты дәрігер екендігін дәлелдеді. Ана мен бала денсаулығына көп көңіл бөлген, жұқпалы аурулардың алдын алуда жүргізген жұмыстары мен жарияланған мақалалары, мыңдаған жанның өмірін сақтады. Балаға деген ықылысы мен сүйіспеншілігі сол уақыттағы панасыз балалардың жүрегіне үміт отын жақты. Әйелдер қозғалысын өрістетуде ана мен баланы егіз деп қарады. Батыс Алаш үкіметінің саяси жұмыстарын атқарудағы ұлтына деген патриоттық сезімі, жауапкершілігі үлкен табандылықты көрсетті. Қайнаған өмірі тынымсыз еңбек үстінде өтіп, қоғамдық маңызын асқақтатты. Тұлға туралы зерттеулердің аздығына қарамастан, біраз құжаттар айналымға алынды. Аққағазды алда үлкен ғылым күтті, өкінішке орай шығармашылық қызметінің гүлденген шағында қайтыс болды.

Әдебиеттер тізімі

Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейі (АОТӨМ) ҚҚТ-5204/20;5458;5304/2;5327;5328;2089;4485. Ағайынды Алаш мүшелері Аққағаз (1893-1932 жж) Сағындық Досжановтар туралы көшірме құжаттар, суреттер.

Әлжанов А. Алғашқы қарылғаштар. – Алматы: Арыс, 2007. -112 б.

Ильясова Р. Арулар-аналар, даналар. – Алматы: Зерде, 2003. -232 б.

Қазақстан Ұлттық энциклопедиясы. Досжанова Аққағаз. -Алматы, 2001. Т. 3. – 273-274 бб.

Қаңтарбаева Ж. Аққағаз Досжанова. -Алматы, 1974. – 34 б.

Қойгелдиев М. Алаш қозғалысы: Монография. Екінші кітап. – Алматы: Мектеп, 2017. - 656 б.

Маринец А. Открыт первый в Казахстане памятник врачу // Актюбинский вестник. 20 июня 2016 г.

Молдин Б. Аққағаз Досжанова және оның заманы // Үш таған. 2021. №2. -28-30 бб.

Өтеміс И. Ақтөбеде Аққағаз Досжанова атындағы көше бар // Ақтөбе газеті. 2016 жыл 17 маусым.

Сарсенбина Б. Аққағаздың аманаты // Жас Алаш. 2009. 18 тамыз №4. – 24-28 бб.

Тайжанов А. Аққағаз Досжанова как врач и общественный деятель // Медицинский журнал Западного Казахстана. 2016. №2(50). – С. 91– 95

Талжанов С. Адам туралы толғау. – Алматы: Жазушы, 1965. – 174 б.

Тоган З.В. Воспоминания. –Уфа, 1994. – С. 400

ПЕРВАЯ ЖЕНЩИНА-ВРАЧ ИЗ ЗАПАДНОГО КАЗАХСТАНА – АККАГАЗ ДОСЖАНОВА

Ерке Конбай, Айдын Ж. Абденов

Университет имени Шакарима города Семей, Семей, Казахстан

Актюбинский университет имени К.Жубанова, Актобе, Казахстан

Аннотация. Уроженка Актюбинского региона, талантливый и квалифицированный врач Аккагаз Досжанова внесла значительный вклад в развитие медицины казахского народа в первой четверти XX века. В сложные времена Советской власти она успешно окончила Оренбургскую женскую гимназию и поступила на медицинские курсы в Москве. Статью составляют документы, хранящиеся в фонде Актюбинского областного историко-краеведческого музея, которые касаются Аккагаз и её брата Сагындыка Досжанова, который способствовал её обучению в Москве. Вершиной медицинской деятельности Аккагаз стало её участие в борьбе с голодом, охватившим Западный регион в 1921-1922 годах. В результате стихийного бедствия урожай не был собран, и дети в губерниях и уездах Запада оказались в особенно тяжёлом положении. Центральная детская комиссия начала свою работу 16 июля 1921 года, организуя помощь беспризорным детям и их размещение в детских домах. Её муж, завершив обучение в учительской семинарии, приехал в Оренбург, а позже был назначен заведующим детскими домами и интернатами при Ташкентском городском учебном отделе. Судьба супругов связалась в этом месте. Аккагаз Досжанова не только лечила женщин и детей, страдавших от инфекционных заболеваний и голода, но и публиковала статьи в газетах на тему бытовой гигиены и профилактических мер. В общественной деятельности Аккагаз проявляла участие в политической жизни страны, сотрудничая с руководителями правительства «Алаш» и участвуя в секретной разведывательной деятельности в крупных городах. В её семейной жизни образ заботливой матери и любимой жены раскрывается в воспоминаниях её супруга, хранящихся в музее.

Ключевые слова. Аккагаз Досжанова; первая женщина-врач; Ташкент; беспризорные дети; 20-30-е годы XX века; Алаш; Сагындык Досжанов.

THE FIRST FEMALE DOCTOR FROM WESTERN KAZAKHSTAN – AKKAGAZ DOSZHANOVA

Yerke Konbay, Aidyn. Zh. Abdenov

Semey University named after Shakarim, Semey, Kazakhstan

Aktobe University named after K. Zhubanova, Aktobe, Kazakhstan

Abstract. A native of the Aktobe region, the talented and skilled doctor Akkagaz Doszhanova made a significant contribution to the development of Kazakh medicine in the first quarter of the 20th century. During the challenging times of Soviet rule, she successfully graduated from the Orenburg Women's Gymnasium and enrolled in medical courses in Moscow. The article is based on documents stored in the fund of the Aktobe Regional History and Local Lore Museum, which pertain to Akkagaz and her brother Sagyndyk Doszhanov, who facilitated her education in Moscow. The pinnacle of Akkagaz's medical career was her involvement in combating the famine that plagued the Western region in 1921-1922. As a result of this natural disaster, crops failed, and children in the provinces and districts of the West were in particularly dire conditions. The Central Children's Commission began its work on July 16, 1921, organizing assistance for homeless children and arranging their placement in orphanages. Her husband, after completing his studies at a teacher's seminary, arrived

in Orenburg and was later appointed as the head of orphanages and boarding schools under the Tashkent City Education Department. It was here that the couple's fates intertwined. Akkagaz Doszhanova not only treated women and children suffering from infectious diseases and hunger but also published articles in newspapers on topics related to household hygiene and preventive measures. In her public work, Akkagaz was involved in the political life of the country, collaborating with the leaders of the "Alash" government and participating in covert intelligence activities in major cities. Her role as a caring mother and beloved wife is revealed in the memories of her husband, preserved in the museum.

Keywords. Akkagaz Doszhanova; first female doctor; Tashkent; homeless children; 1920s-1930s; Alash; Sagyndyk Doszhanov.

References

Aktobe oblystyq tarihi-olketanu muzeji (AOTOM) [Aktobe regional historical and local history museum] ҚҚТ-5204/20;5458;5304/2;5327;5328;2089;4485. Agajyndy Alash musheleri Akkagaz (1893-1932) Sagyndyk Doszhanovtar turaly koshirme kuzhattar, suretter. [Members of the Alash about Akkagaz (1893-1932) and Sagynyk Doszhanovs copies of documents, pictures].

Alzhanov A. Algashky karylqashtar [The first violins]. – Almaty: Arys, 2007. -112 bet. (in Kazakh)

Il'jasova R. Arular-analar, danalar [Mothers, sages]. – Almaty: Zerde, 2003. -232 bet. (in Kazakh)

Kazakhstan Ulttyk yenciklopedijasy [National encyclopedia of Kazakhstan] Almaty. Doszhanova Akkagaz. 2001. Tom 3. – 273-274 bb.

Kantarbaeva Zh. Doszhanova Akkagaz. Almaty, 1974. – 34 b. (in Kazakh)

Koigeldiev M. Alash kozgalysy [Alash movement]: Monografija. Ekinshi kitap. – Almaty: Mektep, 2017. - 656 b.

Marinec A. Otkryt pervyj v Kazahstane pamjatnik vrachu // gazeta «Aktjubinskij vestnik». 20 ijunja 2016 g.

Moldin B. Akkagaz Doszhanova zhane onyn zamany [Akkagaz Doszhanova and her time]. // Ysh tagan. 2021. №2. -28-30 bb.

Otemis I. Aktobede Akkagaz Doszhanova atyndagy koshe bar [There is a street named after Akkagaz Doszhanova in Aktobe] // Aktobe gazetі. 2016 zhyl 17 mausym. (in Kazakh)

Sarsenbina B. Akkagazdyn amanaty [Akkagaz's trust] // Zhas Alash. 2009. 18 tamyz №4. – 24-28 bb.

Taizhanov A. Akkagaz Doszhanova kak vrach i obshhestvennyj dejatel' // Medicinskij zhurnal Zapadnogo Kazahstana [Akkagaz Doszhanova as a doctor and public figure]. 2016. №2(50). – S. 91–95

Talzhанov S. Adam turaly tolgau [Thinking about a person]. – Almaty: «Zhazushy», 1965. – 174 b.

Togan Z.V. Vospominaniya [Memories]. Ufa. 1994. – S. 400.

Авторлар туралы мәлімет:

Айдын Ж. Әбденов – тарих ғылымының кандидаты, Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан.

Ерке Қонбай – докторант PhD, Семей қаласының Шәкәрім университеті, Семей, Қазақстан.

Айдын Ж. Абденов – кандидат исторических наук, региональный университет имени К. Жубанова, Актобе, Казахстан

Ерке Қонбай – докторант PhD, университет имени Шакарима города Семей, Семей, Казахстан.

Aydyn Zh. Abdenov – Candidate of Historical Sciences, Aktobe Regional University named after K. Zhubanov, Aktobe, Kazakhstan.

Erke Konbay – PhD candidate, Semey University named after Shakarim Semey, Kazakhstan.